
KRZYSZTOF WIŚNIEWSKI

Medyczna Szkoła Policealna w Przasnyszu

<https://orcid.org/0000-0002-0167-6454>

wiśniewski.krzysztof@zmsp-przasnysz.pl

***Zbrodnie niemieckie i sowieckie na północnym Mazowszu w latach 1939–1945*, pod red. K. Sychowicza, L. Zygniera i M. Żuławnika, Białystok–Warszawa 2024, ss. 632**

***German and Soviet Crimes in Northern Mazovia in the Years 1939–1945 [Zbrodnie niemieckie i sowieckie na północnym Mazowszu w latach 1939–1945]*, edited by K. Sychowicz, L. Zygnier, and M. Żuławnik, Białystok–Warsaw 2024, 632 pages**

Doborowe grono historyków dziejów najnowszych, w większości pracowników Instytutu Pamięci Narodowej, wzięło na warsztat zbrodnie niemieckie i sowieckie na północnym Mazowszu w okresie II wojny światowej i tuż po jej zakończeniu. Publikacja składa się ze Wstępu oraz 19 artykułów. Częściowo są to prace zawierające nowe ustalenia oparte na niewykorzystywanych dotąd materiałach źródłowych, w tym weryfikujące dotychczasowe ustalenia literatury przedmiotu, częściowo zaś teksty rekapitułujące stan wiedzy na dany temat. Całość daje nam znakomity przegląd tytułowej tematyki. W krótkiej recenzji nie sposób odnieść się szczegółowo do każdego z artykułów, zatem w kronikarskim skrócie podaję ich problematykę.

Zdecydowana większość tekstów dotyczy ziem wcielonych do Rzeszy, szczególnie rejencji ciechanowskiej. Janusz Piwowar omówił na podstawie akt Placówki Gestapo Ciechanów–Płock *Zbrodnie popełnione w niemieckim obozie w Działdowie w latach 1940–1945*. Obóz ten początkowo funkcjonował jako obóz przejściowy dla jeńców wojennych, potem obóz przejściowy, wreszcie jako wychowawczy osób pracy. Marcin Przeglętko przeprowadził rekonstrukcję mordu na osobach niepełnosprawnych w lesie ościłowskim 20 lutego 1940 r., weryfikując zarazem podawaną w literaturze przedmiotu liczbę ofiar. Do akcji „T4” (eksterminacji osób chorych umysłowo) nawiązuje też tekst Elżbiety Szubskiej-Bieroń poświęcony zagładzie pacjentów szpitala dla Psychicznie i Nerwowo Chorych w Gostyninie.

Artykuł Dawida Chomeja poświęcony jest publicznym egzekucjom Polaków w Słupnie i Zieluniu w 1942 r., które były elementem szerszej kampanii terroru niemieckiego. Tytułem uzupełnienia ustaleń Autora można dodać, że publiczne egzekucje odbyły się 17 grudnia 1942 r. nie tylko w Ciechanowie, Mławie i Przasnyszu, ale także w Pułtusku. Jako aneks zamieszczono listę osób straconych w obu egzekucjach oraz spis osób wytypowanych do stracenia, którym udało się uniknąć egzekucji. Dorota Grzechocińska przedstawiła funkcjonowanie Fortu III Pomiechówek – obozu przejściowego, następnie więzienia śledczego, w którym śmierć poniosło kilka tysięcy obywateli Polski. Piotr Grysztanowicz w artykule *Zbrodnie niemieckie na przedstawicielach płockich służb technicznych w latach 1939–1945* zaprezentował straty wśród architektów, inżynierów i techników. Janusz Witczak za cel swego opracowania postawił ustalenie listy osób faktycznie zamordowanych w styczniu 1945 r. w Ciechanowie i Mławie. Krytyczne podejście do dotychczasowych ustaleń i wykorzystanie akt stanu cywilnego pozwoliły mu na weryfikację zarówno danych osobowych ofiar, jak i ich liczby.

Zbrodniom niemieckim na ludności żydowskiej poświęcone są trzy artykuły. Marta Milewska przedstawia eksterminację Żydów w rejencji ciechanowskiej w okresie od września 1939 r. do momentu likwidacji gett w latach 1941–1942 i wywózkę do obozów śmierci. Podejmuje też kwestię stosunku Polaków wobec zagłady Żydów. Z kolei Paweł Kornacki omówił to samo zagadnienie na północno-wschodnim Mazowszu (łomżyńskie), które do 1941 r. okupowane było przez ZSRR. Zbrodni na ludności żydowskiej dokonywały w 1941 r. specjalne komanda. Mieszkańców likwidowanych gett w 1942 r. umieszczono w obozie zbiorczym w Zambrowie, skąd odesłano do obozów zagłady. *Tragiczne losy mieszkańców getta w Makowie Mazowieckim* zostały opisane przez Darię Zarodkiewicz, która sporządziła też tabelaryczne zestawienie zbrodni niemieckich w powiecie makowskim.

Mariusz Celmer zajął się innym aspektem niemieckiego terroru, mianowicie działalnością sądownictwa. W artykule zatytułowanym *Działalność niemieckiego Sądu Obwodowego w Makowie Mazowieckim (Amtsgericht Mackheim w latach 1941–1944)* omówił okoliczności powstania i funkcjonowanie tego sądu. Cennym dodatkiem jest tabela zawierająca wykaz osób sądzonych i skazanych przez sąd w Makowie. Marek Tadeusz Frankowski i Jarosław Stolarski w artykule *Więzienia niemieckie w rejencji ciechanowskiej miejscem terroru personalnego i strukturalnego* przedstawili więzienia i areszty policyjne w Ciechanowie, Mławie, Przasnyszu, Płońsku, Sierpcu, Ostrołęce, Pułtusku i Płocku, szeroko zarazem omawiając popełnione na ich więźniach zbrodnie.

Jerzy Autuchiewicz w artykule pt. *Okupacja sowiecka części północno-wschodniego Mazowsza w świetle relacji zgromadzonych w instytucie Hoovera* analizuje na podstawie 47 ankiet Polaków z części powiatów ostrołęckiego i ostrowskiego, którzy znaleźli się w armii gen. Władysława Andersa, politykę i represje sowieckiego okupanta oraz postawy ludności na wspomnianych wyżej

terenach zajętych w 1939 r. przez ZSRR. Pacyfikacje polskich wiosek w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. stały się przedmiotem badań Pawła Niziołka. Autor przeanalizował *modus operandi* sił niemieckich na podstawie pacyfikacji wsi głównie w powiecie wysokomazowieckim. Z kolei Krzysztof Sychowicz przedstawił *Zbrodnie niemieckie w rejonie łomżyńskim w latach 1939–1945*. W ich wyniku śmierć poniosło kilkanaście tysięcy Polaków i Żydów z Łomży i sąsiednich gmin.

Trzy artykuły poświęcono działaniom Sowietów po ich wkroczeniu na Mazowsze w 1945 r. W pierwszym z nich, opartym na bogatej podstawie źródłowej, Leszek Zygmier przedstawia *Wyzwolenie po sowiecku. Zabójstwa, gwałty, grabieże oraz inne przestępstwa dokonane przez Armię Czerwoną w powiecie mławskim w 1945*. Temat ten kontynuuje Grzegorz Gołębiowski, opisując *Zachowanie żołnierzy Armii Czerwonej w powiatach płońskim, sierpeckim i płońskim w 1945 i 1946 roku*. Zaś *Obozy NKWD w Działdowie i Ciechanowie jako przykład systemu sowieckich represji na północnym Mazowszu w 1945 roku* gruntownie omówił Waldemar Brenda.

Tom kończy opracowanie Mariusza Żuławnika, który zaprezentował dwa programy dokumentacyjne realizowane przez Instytut Pamięci Narodowej. Pierwszy z nich to „Straty osobowe i ofiary represji niemieckich w latach 1939–1945” (baza dostępna na stronie [www https://straty.pl](https://straty.pl)). Drugi program to „Indeks Represjonowanych” zbierający dane o osobach prześladowanych przez Sowietów po 17 września 1939 r. (<https://indeksrepresjonowanych.pl>).

Spośród 19 artykułów 4 dotyczą północno-wschodniego Mazowsza, wpięrow okupowanego przez ZSRR, potem wchodzącego w skład Okręgu Białostockiego, pozostałe omawiają wydarzenia na terenach wcielonych do Rzeszy, głównie w re-jencji ciechanowskiej. Proporcja taka jest jak najbardziej uzasadniona wielkością omawianych jednostek administracyjnych. Do uzyskania pełnego obrazu zbro-dniczej działalności okupantów na północnym Mazowszu zabrakło jednak artyku-łu prezentującego to zagadnienie na obszarze północnej części Generalnego Gu-bernatorstwa (powiat ostrowski z miastami: Ostrow, Wyszów, Brok). Odczucie niedosytu może budzić też brak tekstu poświęconego działalności Einsatzgrup-pen w 1939 r., choć pewnym usprawiedliwieniem są tu z pewnością istotne luki w materiale źródłowym.

Każdy artykuł zawiera bibliografię w podziale na źródła archiwalne, źródła drukowane, czasopisma, notacje, opracowania i netografię. Książka została wypo-sażona w indeks osobowy, natomiast przy tak znacznym zakresie geograficznym brak indeksu nazw miejscowych może utrudnić korzystanie z tej publikacji.

Nie zmienia to faktu, że jest to książka wartościowa, zarazem podsumowująca stan wiedzy, jak i dająca fundament pod dalsze badanie tej problematyki, a przy tym napisana w przystępny sposób, mogąca zainteresować nie tylko zawodowych historyków. Dobrze wykonanej pracy wypada pogratulować Autorom, Redakto-rom i Wydawcom, którymi są Instytut Pamięci Narodowej, Akademia Łomżyńska

oraz Państwowa Akademia Nauk Stosowanych im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie. Niewątpliwie książka ta stanie się pozycją obowiązkową w biblioteczce każdego historyka zajmującego się dziejami Mazowsza, a także każdego miłośnika mazowieckich dziejów.